

Lina Klimkaitė-Petraitiene

Vilniaus universitetas

BAUSMĖS TEMA LIETUVOS AIDO KRIMINALINIUOSE TEKSTUOSE

Nusikalstamumas ir bausmės egzistavo visose visuomenėse, tik, laikui bėgant, kito požiūris į juos. Tačiau tik su nacionalinių valstybių atsiradimu galima kalbėti apie kovos su nusikalstamumu politikos susiformavimą. Iki tol vyravusių bausmių pobūdis primena greičiau kraujo kerštą, neturintį nieko bendra su siekiu mažinti nusikaltimų skaičių. Kovos su nusikalstamumu politikos charakterį lemia bendras tos epochos visuomenės suvokimas apie žmogų. Pavyzdžiui, klasikinė mokykla, atsiradusi Europoje XVIII amžiuje, mano, kad žmogus turi laisvą valią ir pats renkasi – nusikalsti jam ar ne. Kadangi žmogus iš prigimties yra linkęs paisyti tik savo naudos, tai bausmė reikalinga tam, kad jis neskriaustų kitų individų interesų. Perauklėjimo ideologijos mokykla teigia priešingai, esą žmogų nusikalsti priverčia tam tikros aplinkybės, kurias pašalinus, išnyktų ir nusikalstamumas. Neoklasikų nuomone, bausmė vargu ar gali pakeisti nusikaltėlių, ji turi bendresnį, visuotinį efektą – „reikia nubausti kelis, kad kiti matytų [...]“¹.

Visuomenės nuomonė niekada nėra vienalytė, taigi skiriasi ir įvairių žmonių požiūris į nusikaltimą ir bausmę. Tai patvirtina ir diskusijos spaudoje, televizijoje dėl Baudžiamojo kodekso pakeitimų būtinybės, dėl mirties bausmės.

Spaudoje pasirodantys pranešimai apie nusikaltimus (kaip ir apie bet kuriuos kitus įvykius) atlieka dvejopą funkciją. Pirma, šie pranešimai parodo, KAS įvyko. Antra, spauda, siekdama pateikti skaitytojui neįprastą, intriguojančią, jam naują informaciją, siūlo ir paaiškinimus, KAIP šią problemišką realybę suprasti. Taigi spauda ne tik pateikia informaciją, bet ir formuoja skaitytojo nuomonę, požiūrį į svarbiausius, reikšmingiausius įvykius.

¹ Matti Laine, *Kriminologija i sociologija otklonionnogo povedenija*, Chelsinki, 1994.

Skirtingi laikraščiai iš pirminio informacijos šaltinio atsirenka skirtingas naujienas pagal savo technines, profesines, komercines galimybes. Spauda turi laisvę transformuoti – koduoti pirminio šaltinio pateiktą medžiagą į tam tikrą kalbos formą, paverčiant naujieną žinute, straipsniu. Kadangi kiekvieno laikraščio auditorija gana skirtinga, tai skiriasi ir jų kalbėjimo stilius, t.y. pranešant tą pačią žinią akcentuojami skirtingi jos aspektai. Taigi spauda formalią, oficialią kalbėseną transformuoja į kasdieninę, įprastinę, tuo pačiu suteikdama žiniai papildomą prasmę. Tačiau ši „kuriančioji“ spaudos funkcija nėra visai autonomiška – ją lemia ir pačios informacijos potencialios galimybės būti „išverstai“, transformuotai, ir informacijos tema – ar ji yra ilgalaikio susidomėjimo objektas.

Nusikaltimas turi ypatingą statusą. Jei visuomenę suprasime kaip konsensumą, kurio pagrindas – legittimuoti elgesio šablonai, tai nusikaltime koncentruojasi neigiamoji šio konsensuso pusė. Knygoje *Policing the Crisis* teigiama, kad atrenkant kriminalines naujienas spaudai, atsižvelgiama į šiuos įvykio bruožus:

- nusižengimo rimtumą, svarbumą,
- „keistas“ aplinkybes (jumoristines, ironiškas),
- sentimentalias ir dramatiškas aplinkybes,
- populiarios ar turinčios aukštą visuomeninį statusą asmenybės įtraukimą į nusikaltimą.²

Tačiau reikia pažymėti, kad bet koks nusikaltimas paprastai yra pakeliamas į žinios statusą, jei įvykis susijęs su smurtu. Taip yra todėl, kad smurtas turi kraštutinę žinios „negatyvinę vertę“, jis nubrėžia ribą tarp tų, kurie yra visuomenės konsensuse, ir tų, kurie yra už jo ribų.

Aptardami spaudos funkcijas formuojant visuomenės nuomonę, pasiremsime konkrečiais pavyzdžiais – dienraščio *Lietuvos aidas* (1990–1995) publikacijomis.

Baltijos tyrimų duomenimis, 1995 metų lapkritį bent kartą per savaitę *Lietuvos aidą* skaitė 13 procentų apklaustųjų, objektyviausiu laikraščiu jį laikė 6,2 procento respondentų. Beje, *Lietuvos aidas* – vienas pirmųjų Lietuvos dienraščių, straipsniams kriminaline tema paskyręs specialią rubriką „Iš kriminalinės kronikos“. Pirmą kartą ši rubrika atsirado 1990 metų spalio 10 dieną.

Atlikus kiekybinę *Lietuvos aidą* tekstų kriminaline tema analizę paaikškėjo, kad rubrikoje spausdinamų tekstų apimties didėjimas

² Stuart Hall, Chas Critcher, Tony Jefferson, John Clarke, Brian Roberts, „The Social Production of News“, in *Policing the Crisis*, 1979.

susijęs su bendru Lietuvos krimonogeninės situacijos sudėtingėjimu. Pavyzdžiui, 1991-aisiais tekstų kriminaline tema, spausdinamų rubrikoje, vidutinė apimtis buvo 200 žodžių, 1992 – 300, 1993 – 250 žodžių. O nuo 1994-ųjų šių tekstų apimtis pradėjo smarkiai didėti – 1994 metų kovą rubrikoje spausdinami tekstai kriminaline tema vidutiniškai turėjo 600 žodžių, gegužės pradžioje – 950, o gegužės antroje pusėje – beveik 2000 žodžių. 1995-aisiais šie tekstai išsiplėtė iki 2500 žodžių viename numeryje.

Tekstų kriminaline tema, įeinančių į rubriką, užimama vieta numeryje procentais kito panašiai – 1990–1991 metais ši rubrika užėmė vidutiniškai 1,5 procento viso laikraščio apimties, 1992-aisiais smuktelėjo iki 0,9, o 1993-aisiais svyravo apie 1 procentą. 1994 metais rubrikos užimama vieta numeryje pasiekė 4,17 procento, o 1995-aisiais – 5,5 procento. Duomenų grafiko kreivėje didelių šuolių nėra nei 1991 metų sausio 13 dienos įvykių metu, nei rugpjūčio 18 dienos pučo Maskvoje metu, nei per Seimo rinkimus 1992 metų spalį ir per Prezidento rinkimus. Taigi politiniai įvykiai, vyksta tiek Lietuvoje, tiek už jos ribų, šių tekstų apimčiai, jų užimamai vietai numeryje įtakos neturėjo. Straipsnių kriminaline tema, neįeinančių į rubriką, apimties žodžiais kitimas labiau priklauso nuo politinių įvykių, susijusių su politinių jėgų varžymusi šalies viduje. Gana smarkiai šių tekstų apimtis padidėjo 1990 metų pabaigoje– 1991-ųjų pradžioje (nuo 300 iki 500 žodžių viename numeryje), po Seimo rinkimų 1992 metų spalį (nuo 80 iki 220 žodžių), per 1994 metų rugpjūčio referendumą (nuo 300 iki 450 žodžių). Ne rubrikoje spausdinamų straipsnių apimtis labai išsiplėtė 1995 metų sausio–gegužės mėnesiais – nuo 200 iki 850 žodžių (tuo metu daug rašyta apie D. Filipavičiūtės paiešką, V. Listjevo nužudymą, Japonijos religinės sektos nusikaltimus). Šių straipsnių padaugėjo per 1992 metų gegužės referendumą (nuo 7 iki 12 straipsnių per mėnesį), prieš ir po Prezidento rinkimų 1993 metais (1992 metų gruodį ir 1993 metų sausį – 12 straipsnių, 1993 metų kovą – net 25). Labai smarkiai ne rubrikoje spausdinamų straipsnių padaugėjo 1993 metų spalio–gruodžio mėnesiais, kai buvo nužudytas *Respublikos* dienraščio leidėjas Vitas Lingys ir jo bylai spaudoje buvo skiriama labai daug dėmesio.

*Lietuvos aid*o straipsniai kriminaline tema kinta ne tik kiekybiniu, bet ir kokybiniu požiūriu – keičiasi jų temos, retorika, labiausiai akcentuojami dalykai, įvykių pateikimo stiliai. Būtent čia susiduriame su išvardytomis spaudos funkcijomis:

– parodyti, KAS vyksta,
 – paaiškinti, KAIP tai suprasti, formuoti visuomenės nuomonę ne tik apie nusikaltėlius, nusikalstamumą, bet ir apie organizacijas, atsakingas už nusikaltimų prevenciją, apie visą teisėsaugos sistemą.

Siekiant nustatyti, kaip *Lietuvos aidas* atlieka pirmąją spaudos funkciją (parodyti, KAS vyksta), buvo suformuluotas klausimas – kokių rūšių nusikaltimų aprašymai patenka į *Lietuvos aidą* puslapius. Tuo tikslu buvo atliktas ištinis tyrimas, t.y. peržiūrėti visi nuo 1990 metų gegužės 8 dienos (laikraščio atkūrimo dienos) išėję laikraščio numeriai ir fiksuojama:

– apie kokias nusikaltimų rūšis daugiausia rašoma tam tikrą mėnesį,
 – kokių naujų nusikaltimų aprašymai pakliūna į *Lietuvos aidą* puslapius.

Pastebėta, jog 1990–1995 metų *Lietuvos aidą* nusikaltimų rubrikoje daugiausia spausdinamos žinutės apie sunkius nusikaltimus. Tai būtų šios temos:

1. žmogžudystės (104–106 BK straipsnis). Šia tema straipsniai (išskyrus pranešimus įvykių suvestinėje) 1995 metų antrąjį pusmetį vidutiniškai buvo spausdinami 12–15 kartų per mėnesį;

2. kūno sužalojimai (111 BK straipsnis) – 5 kartus per mėnesį;

3. plėšimai (272 BK straipsnis) – 5–7 kartus per mėnesį;

4. stambios vagystės (271 straipsnio 3 dalis) – 5 kartus per mėnesį;

5. reketas (273 BK straipsnis) – 3 kartus per mėnesį;

6. sukčiavimas (274 BK straipsnio 3 dalis) – 5 kartus per mėnesį;

7. išžagininimai (118 BK straipsnis) – 2–3 kartus per mėnesį).

Be to, rašoma apie šiuos lengvesnius nusikaltimus:

1. vagystės (271 BK straipsnis) – 3 kartus per mėnesį;

2. garbės ir orumo įžeidimą (131, 132 BK straipsniai) – 1 kartą per mėnesį;

3. neteisėtą atleidimą iš darbo (139 BK straipsniai) – 3 kartus per mėnesį;

4. neteisėtą valstybinės sienos perėjimą (213¹ BK straipsnis) – 3 kartus per mėnesį;

5. chuliganizmą (225 BK straipsnis) – 3 kartus per mėnesį.

Taigi didžioji dalis *Lietuvos aidą* aprašomų nusikaltimų – tai smurtiniai nusikaltimai, šiek tiek mažiau rašoma apie turtinius nusikaltimus. Beje, straipsniai šiomis temomis dažniausiai spausdinami būtent nusikaltimams skirtoje rubrikoje. Tuo tarpu straipsniai apie

nusikaltimus valstybei ir valstybės tarnybai (kyšio ėmimą, tarnybinį suklastojimą) paprastai spausdinami ne specialioje rubrikoje, o dažnai net pirmajame puslapyje.

Be informavimo apie įvykius, antroji svarbi spaudos funkcija – formuoti visuomenės nuomonę apie visą teisėsaugos sistemą, jos sugebėjimą kontroliuoti nusikalstamumą.

Vienas iš aspektų, kaip spauda atlieka šią funkciją, yra baudmės temos *Lietuvos aide* tyrimas. Nuo kuriamo baudmės, nusikaltėlių baudžiamumo įvaizdžio labai priklauso visuomenės reakcija tiek į nusikaltėlius, tiek į teisėsaugos institucijas. Be abejo, straipsniai apie daugybę sunkių, neišaiškintų nusikaltimų kelia visuomenės paniką, nepasitikėjimą teisėsaugos sistema. Publikacijos, kuriose akcentuojami policijos pareigūnų nusikaltimai, teisėjų papirkinėjimo atvejai, šį nepasitikėjimą dar labiau sustiprina. Pagaliau formuojant visuomenės nuomonę didžiulę įtaką daro informacijos pateikimo stilius, retorika, iliustracijos.

Lietuvos aido straipsniams kriminaline tema nebūdingas detalus šiurpių nusikaltimų aprašinėjimas ir iliustravimas nuotraukomis su žiauriais vaizdais. Greičiau priešingai, čia pateikiama tik trumpa praėjusios dienos VRM štabo Informacijos skyriaus suvestinė, o plačiau aprašomi tik tie nusikaltimai, kurių bylos jau išnagrinėtos ar dar nagrinėjamos teisme. Taigi nespausdindamas straipsnių apie nusikaltimus, kurių kaltininkai neišaiškinti, *Lietuvos aidas* formuoja baudmės neišvengiamumo įspūdį. Žinoma, iš dalies spauda yra priversta tai daryti – žinučių apie naujausius įvykius trumpumą nulemia reikalavimai susilaikyti nuo komentarų, kol teismas nuspręs, kas yra kaltas, kad nebūtų pažeista nekaltumo prezumpcija. Tačiau griežtas šio reikalavimo paisymas ir kalbėsenos stilius liudija sąmoningą *Lietuvos aido* orientaciją nusikalstamumą parodyti ne kaip nesutramdomą procesą, o kaip reiškinį, kurio kaltininkas, t.y. nusikaltėlis, susilauks baudmės.

Apie šią orientaciją liudija straipsnių, paremtų policijos ir kitų oficialių šaltinių informacija apie naujausius, dar neišaiškintus nusikaltimus, ir straipsnių, paremtų teismų medžiaga, santykis. Iki 1994 metų rubrika „Iš kriminalinės kronikos“ buvo nedidelė, joje buvo spausdinama tik praėjusios dienos sunkiausių nusikaltimų suvestinė. Nuo 1994 metų rubrika plėtėsi, pradėta spausdinti vis daugiau reportažų iš teismo salės, rašyti apie kaltinamųjų nužudymu, reketu bylų eigą (rašinių ciklas apie „Centurionio“, reketininko Antonovo

bylas 1994 metų kovą ir birželį, straipsniai apie D. Filipavičiūtės paieškas 1995 metų vasarį, kovą).

1994–1995 metais straipsniai, paremti teismų medžiaga, kiekviename *Lietuvos aid* numerįje sudarė 60–80 procentų visų straipsnių kriminaline tema. Be to, šie straipsniai visuomet yra didesnės apimties, išsamesni nei straipsniai apie nusikaltimus, kuriuos padarę asmenys dar nesulaikyti arba jų kaltė dar neįrodyta. Beje, netgi trumputės žinutės apie dar neišaiškintą nusikaltimą pabaigoje visuomet parašoma apie sulaikytus įtariamuosius.

Beje, *Lietuvos aide*, skirtingai nei *Lietuvos ryte* ar *Respublikoje*, nuotraukos su žiauriais vaizdais spausdinamos ypač retai – per visą *Lietuvos aid* istoriją jų pasitaikė tik keturios (1994 metų liepą – neatpažinta skenduolė, 1995 metų kovą – nužudytas žmogus, 1994 metų rugpjūtį ir 1995 metų gegužę – sprogimo sužaloti žmonės). Tuo tarpu reportažai iš teismo salės, ypač nagrinėjant garsias bylas („Centurionio“ byla, V. Lingio, D. Filipavičiūtės žudikų bylos), dažnai būna iliustruotos nuotraukomis su teisiųjų suole sėdinčiais nusikaltėliais. Toks iliustracijų pateikimas taip pat padeda formuoti bausmės neišvengiamumo įspūdį.

Šiam įspūdžiui sudaryti įtakos turi ne tik medžiagos parinkimas bei pateikimas, bet ir straipsnių kalbos maniera, žinučių antraštės, į kurias skaitytojas pirmiausia atkreipia dėmesį. *Lietuvos aide* straipsnių apie nusikaltimus antraštėse dažniausiai pranešama apie suėmimą, bausmes nusikaltėliams, o ne apie jų padarytą nusikaltimą (pavyzdžiui, „Nuosprendis sukčiuvienėms“, „Mirties bausme nuteistas Kauno „Džekas Skerdikas““, „Suimtas *Europos* laikraščio apsaugos tarnybos viršininkas“).

Atpildo už padarytą nusikaltimą neišvengiamumo įspūdį formuoja ir pozityviai pateikiamas policininko įvaizdis, kuris kituose dienraščiuose (ypač *Respublikoje*) yra labai prastas. Neretai pasitaiko straipsnių, kuriuose rašoma apie nusikaltimus, padarytus pareigūnams („Policininkas žuvo vietoje“, „Policininkai sunkiai sužeisti, vagys pabėgo“). Beje, 1995 metų spalio–gruodžio mėnesiais policininko įvaizdis *Lietuvos aide* ėmė gana sparčiai keistis – vis daugiau rašoma apie pačių pareigūnų nusikaltimus arba jų nesugebėjimą apginti nuo įžūlių nusikaltėlių. Tai liudija ir publikacijų antraštės – „Policininkai sumušė plungietį“, „Girti policininkai atėmė automobilį“, „Ukmergės policija nesugeba apginti reketuojamų mokinių“ ir pan. Beje, šiuose straipsniuose vengiama kategoriškų vertinimų, galutinio

sprendimo teisė paliekama teismui, o užbaigiama dažniausiai klausuku – įsigalės teisingumas ar ne? Visgi dauguma straipsnių apie pareigūnų nusikaltimus nėra pateikiami kaip sensacija, jų retorika nesiskiria nuo kitų straipsnių retorikos.

Kalbant apie bausmės temą *Lietuvos aide*, verta paminėti mirties bausmės temą. Apie tai buvo daug rašoma 1994 metų lapkričio mėnesį, generaliniam prokurorui Artūrai Paulauskui pasiūlius išimtinę mirties bausmę skirti Borisui Dekanidzei, organizavusiam *Respublikos* dienraščio leidėjo Vito Lingio nužudymą. Tą mėnesį pasirodė net du straipsniai apie mirties bausmės vykdymo tvarką Lietuvoje. Prie šios temos sugrįžta 1995 metų gegužę, Prezidentui atmetus Dekanidzės malonės prašymą, ir 1995-ųjų liepą, įvykdžius nuosprendį Dekanidzei. Diskusijų dėl mirties bausmės panaikinimo *Lietuvos aide* nebuvo. Šia tema rašoma tokiu pačiu stiliumi, kaip ir apie kitas bausmes.

Iš straipsnių kriminaline tema kokybinės analizės galima spręsti, kad *Lietuvos aidas*, nors ir būdamas opozicijos laikraštis, stengiasi palaikyti teisėtvarkos pareigūnus ir nekurti nesuvaldomo nusikaltėlių siautėjimo įvaizdžio.